



TÜRK VE RUS MİTOLOJİLERİNDE MİTİK DÜNYA, ÖLÜM VE RUH ANLAYIŞI

Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ*

ÖZ

İkel insan topluluklarının yakın çevrelerini, evreni ve doğa olaylarını kişileştirerek yorumlama çabaları sonucu ortaya çıkan mitler ve mitoloji, araştırmacıları insanlığın kültür tarihinin başlangıcına götüren basamaklardan biridir. İnsanın doğa ve toplumdan ayrı düşünemediği bu sistem, henüz bilimle tanışmamış toplulukların yaşamsal konulara cevap arayışıyla doğmuştur. Yakın çevreyle, yaratılışla, türeyişle ve doğa olaylarıyla ilgili bilinmezleri çözmeye ihtiyacı duyan ilkel toplumlar için tek çıkış yolu mitler olmuştur. Mitolojinin merkezinde yer alan ölüm, ölümden sonraki hayat ve ruh anlayışı ise insanın, evrenin doğal döngüsü içinde varoluşun parçası olarak kalabilme arzusu ile açıklanabilir. Ölümün yıkıcılığı ile baş edebilmek adına başvurulan mitolojik tasavvurlar, tarih boyunca insanoğlunun en güçlü dayanağı olmuştur. Mitolojiyi oluşturan sistemler, toplumların yaşadığı coğrafyayla, iklimle, kültür düzeyleriyle ve dinsel kabullenmelerle sıkı ilişki içinde olduğu için her halkın mitolojisi kendine özgü özelliklere sahiptir. Bununla birlikte bazı mitolojik tasavvurlar ve aynı işlevde birleşen bazı ortak uygulamalar, pek çok mitoloji sisteminde evrenseldir. Komşu coğrafyaları paylaşan Türk ve Rus topluluklarının mitolojilerinde de birbiriyle örtüşen özellikler mevcuttur. Farklı semavi dinleri benimsemiş olsalar da bu toplulukların benzer inanış ve uygulamaları sergilemeleri, aslında insanoğlunun bilinmeyenine ulaşmak için benzer tepkiler verdiğinin göstergesidir. Çalışmanın amacı, Türk ve Rus mitolojilerinin kendine özgü özelliklerine değinmek, semavi dinlerin etkisi altındaki seyrini göstermek ve benzerlikleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda her iki mitolojik sistemdeki mitik dünya yaklaşımları sergilenecek, ağırlıklı olarak ölüm, ölümden sonraki yaşam, ruh anlayışı ve ruhlarla iletişim araçlarına odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Rus Mitolojisi, Ölüm, Öteki Dünya, Ruh

THE MYTHIC WORLD, CONCEPTION OF DEATH AND SOUL IN TURKISH AND RUSSIAN MYTHOLOGIES

ABSTRACT

Myths and mythology, as a result of efforts to interpret the close circles, universe and natural phenomena of primitive human communities, are one of the steps leading researchers to the beginning of the cultural history of humanity. This system, in which human beings cannot be conceived separately from nature and society, was born with the search for answers to the vital issues of the communities that have not yet become acquainted with science. Myths were the only way out for the primitive societies that needed to solve the unknown aspects of the environment, creation, genesis and natural events. Death -central to mythology-, afterlife and the conception of soul can be explained by man's desire to remain as a part of the existence in the natural cycle of the universe. Consulted to cope with the destructiveness of death, mythological concepts have been the strongest reference point for human beings throughout history. Since the systems that create mythology are in a close relationship with geography where societies live, climate, cultural levels and religious consents of people, the mythology of each community has its own characteristics. However, some mythological conceptions and some practices with the same functions are universal in many mythological systems. There are also overlapping properties in the mythologies of Turkish and Russian communities that share neighbouring geographies. The fact that these communities exhibit similar beliefs and practices,

* Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, gmzoksuz@yahoo.com, ORCID NO: 0000-0002-5573-8075

despite having adopted different religions, is actually a sign that human beings give similar reactions in the face of the secrets of the unknown. The aim of this study is to touch upon the specific properties of Turkish and Russian mythologies, to show their courses under the influence of different religions and to reveal similarities between them. In this respect, the approaches to the mythical world in both mythological systems will be exhibited with an emphasis on death, afterlife, the conception of soul and ways of communication with them.

Keywords: Turkish Mythology, Russian Mythology, Death, Afterlife, Soul

Giriş

Bugün modern dünyamızda sebebini hiç düşünmeden kabullendiğimiz birçok inanışın, uygulamanın, gelenek ve göreneğin temeli, henüz bilim dünyası gelişmemişken ortaya çıkan mitolojik tasarımlara uzanmaktadır. İlkel dönemlerde yaşamsal konulara bir neden ve yanıt bulma arayışıyla ortaya çıkan tasavvurlar, mitolojinin kendi mantık çerçevesi içinde şekillenmiş haliyle bilinçaltı genetik hafızamıza yerleşmiş olup binlerce yıllık sınırları aşarak bugün bile yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir. Kadim dönemlerin mitolojik tasarımları, insanların birebir mücadele içinde oldukları tabiat olaylarıyla ve yakın çevreyle olan ilişkilerini anlamlandırma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Mitolojik sistemler arasındaki fark, toplumların kültür düzeyleriyle, yaşadıkları coğrafyayla, iklimle, benimsedikleri dinlerle ve ayrıca diğer toplumlarla etkileşim dereceleriyle ilişkilidir ve elbette her halkın mitolojisi kendine özgü bir takım özelliklere sahiptir. Bununla beraber, her mitolojide olduğu gibi Türk ve Rus mitolojilerinin de kaynağında mevcut olan kozmik tasavvurlar, yaratılış ve türemeye ilgili antropogonik mitler, eskatoloji düşünceleri, menşe ve kökenle ilgili etnogonik ve etiyolojik mitler, kült kavramları, demonoloji, ölüm ve öbür dünya tasavvurları bazı farklar gösterse de hemen hemen evrenseldir. Bu çalışmada her iki toplumun mitik dünyasındaki benzer kabullenmeler genel bir çerçevede ele alınacak, özellikle ölüm, ölüm sonrası ve öteki dünya tasavvurları ile ruh anlayışına odaklanılacaktır.

Kadim Türk ve Rus halklarının mitik dünyasına ana hatlarıyla değinmek için her iki mitolojik sistemin de kendine has özelliklerini kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Hem Türk hem de Rus mitoloji çalışmalarının en karmaşık yönü, her ikisinin de kendi kültür dokularında iç içe geçmiş ve katmanlaşmış olmaları ve izi sürülecek herhangi bir unsurun kaynağına doğrudan ulaşma zorluğudur. Her iki toplumun da en ilkel mitolojik tasavvurları içeren metinleri oldukça zengin olmasına rağmen dağınıktır, yazıya geç aktarılmıştır ve bunların derlenip sistemli bir hale getirilmesi, çok geniş ve detaylı saha çalışmalarının yanı sıra disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmaları da gerekli kılmaktadır. Türk mitolojisi açısından bu zorluk, Türklerin göçebe bir topluluk olması dolayısıyla birbirini izleyen farklı inanç sistemlerinin iç içe geçmesi, yeni elde edilen topraklarda hâlihazırda mevcut olan kültür unsurlarının etkisi ya da temasta bulunan aracı halkların başka halklardan etkilenerek geliştirdikleri inanç sistemlerinin süregelmesi şeklindedir. Her kültür, bulunduğu coğrafyanın özellikleriyle biçimlenir. Tarih boyunca yüzlerce yıl çeşitli aralıklarla farklı yönlere göç eden ya da ettirilen Türk halkları, temasta buldukları ya da zapt ettikleri bölgelerdeki mevcut kültür unsurlarıyla ve farklı dinlerle harmanlanmış, bu süreçte kimi zaman yerel kültür dokularını benimserken kimi zaman da kendi kültürünü yerel halka benimsetmiştir.

Göçebe bir toplum için bu çeşit bir devinim içindeyken kültür öğelerinin birbirini etkilemesi ve girift bir yapıda gelişmesi elbette kaçınılmazdır. Göçebe olmaları dolayısıyla farklı yönler ayrılıp yüzlerce yıl sonra tekrar birleşen Türk topluluklarının, beraberlerinde getirdikleri dini ve kültürel öğelerin karışımı ve kimi zaman da bu karışımdan doğan yepyeni unsurlar, Türk mitolojisinin köklerine inmeyi zorlaştıran en büyük engellerden olmuştur. Ünlü Güney Sibiryaya uzmanı ve etnograf Leonid Potapov'un da belirttiği gibi (2012: 4), Türk mitolojisinin kökenlerinde, eski Türk inanç sistemini oluşturan Budizm, Zerdüştlük, Lamaizm ya da Maniheizmin izleri aranmıştır. Ayrıca bu dinleri Türklerle tanıştıran farklı milletlerin eski dinlerinden kalan kalıntılar ve hatta bütün bunlarla harmanlanmış ve birbiriyle bağlantısı olmayan bazı kültürel unsurlar da Türk mitolojisinin katmanlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Rus mitolojisi alanında yapılan çalışmaların zorluğu ise birbiri içine geçmiş akraba Slav kabilelerinin Hristiyanlığın kabulüne kadar yazıyı kullanmamaları sebebiyle eski dönemlere ait tutarlı ve güvenilir bilgiye ulaşma aşamasında ortaya çıkmaktadır. Balta girmemiş ormanlar, aşılması güç olan geniş nehir ve bataklıklarla dolu zorlu bir coğrafyada konumlanan Slav kabileleri, 10. yüzyıla kadar dağınık prenslikler halinde, hem kendi içlerinde hem de komşu halklardan tamamen izole bir şekilde yaşamışlardır. İlk olarak bugünkü Ukrayna'nın kuzeybatısını, Beyaz Rusya'nın güneyini ve Polonya'nın güneydoğusunu kapsayan alana yerleşen pagan Slav kabileleri arasında zamanla komşu halklarla temas kurma sonucunda dilsel ve kültürel farklılıklar oluşmuştur. Nüfus oranının artmasıyla farklı kollara ayrılan Slav halkları, yayılma yönlerine göre batı, güney ve doğu Slavları olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Çalışmamızın konusu olan ilk Rus kabileleri ise Ukrayna ve Beyaz Rus topluluklarıyla beraber doğu Slav grubunu oluşturmaktadır. Prensliklerin bölünmesiyle iç çatışmalar yaşayan Slav kabileleri ancak 10. yüzyılda merkezileşmeye başlamışlardır. Türk topluluklarının tersine, yerleşik hayat süren Slav halklarının ve Slav mitolojisinin kaynağı üzerine yapılan çalışmalar ancak Hristiyanlığın kabulünden ve yazılı edebiyata geçilmesinden sonra başlayabildiği için pek çok inanış ve dini uygulamada tek tanrılı dinin etkileri ağır basmaktadır. Türk halklarının göçebelik nedeniyle iç içe geçmiş kültür dokusuna benzer şekilde, Rus mitolojisinde de pagan çağlarla Hristiyanlık döneminin kabullenmeleri birbirinden ayırt edilemeyecek kadar girift bir yapı sergiler.

Rusya'da ilk mitoloji çalışmaları yapılırken, dönemin mevcut metotları kullanılarak Rus mitolojisini klasik Yunan ve Roma mitolojileriyle denkleştirme çabaları gösterilmiş, bu durum Rus mitolojisinin özünü ortaya çıkarmada bir engel teşkil etmiştir. Çünkü son derece sistemli olması dolayısıyla hemen hemen tüm dünya mitolojilerine örnek teşkil etmiş olan antik Yunan ve Roma mitolojilerinde tanrılar ve tanrıçalar belirli bir hiyerarşi doğrultusunda gruplandırılmıştır, hepsinin güç ve görev tanımları son derece açıktır. Oysa aynı sistemi, düzenli bir tanrı panteonuna sahip olmayan Rus mitolojisine uyarlamak neredeyse imkânsızdır. Bunlara ek olarak, özellikle 18. yüzyılda Rusya'da egemen olan santimentalizm akımının etkisiyle edebiyat ve sanatta sık sık klasik mitolojiye başvurulması, Rus mitolojisine özünde olmayan bir şiirsellik ve gereksiz bir duygusallık da katmıştır. Ancak 18. yüzyılın sonu gibi geç bir dönemde başlayan saha çalışmaları ve arkeoloji, dilbilim, etnografya, tarih, sosyoloji gibi farklı disiplinlerle yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonunda Rus mitolojisi hakkındaki kapsamlı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Dinî Sistemlerin Tesirleri

Hem Türk hem de Rus halklarının Orta Çağ'da tek tanrılı dinleri kabul etmeleriyle birlikte mitolojik inanç düzeyinde büyük değişiklikler olmuş, mitoloji bir sistem olarak etkisini kaybetmiş ancak yine de inanç düzeyinde varlığını devam ettirmiştir. Elbette din değiştirmek belli bir süreç gerektirdiği için bu değişim oldukça yavaş olmuştur. Pagan dönemlerden kalan uygulamaların bir kısmını kimi zaman sebebinin ve kaynağının bile bilmeden/düşünmeden kabullendiğimiz gelenek ve adetler şeklinde günümüzde bile devam ettirmekteyiz. Modern dünyamızda sürdürdüğümüz gelenek ve inanışların bir kısmı, bizim toplumumuzda İslamiyetin etkisiyle, Rus halklarında ise Ortodoksluk çerçevesinde değişime uğrayarak, farklı bir kalıba girerek ve yeni anlamlar yüklenerek kısmen varlığını korumaktadır.

İslamiyet 10. yüzyılın sonlarına kadar Türk halkları arasında fazla yaygınlaşmamıştır. Savaşçı bir özelliğe sahip olan Türk topluluklarının Müslümanlaşması, zamanla güçlenen ve savaşmayı istemeyecek kadar zenginleşen Abbasi halifeleri ve Samaniler gibi büyük devletlerin hizmetine paralı asker olarak girmeleriyle başlamış, özellikle Satuk Buğra Han'ın kendi halkıyla birlikte İslamiyeti kabul etmesiyle hız kazanmıştır. Zamanla Gazne İmparatorluğu, Selçuklular ve diğer göçebe Türk toplulukları kitleler halinde İslamiyeti benimsemişlerdir. Müslümanlaşan Türk halkları bir dereceye kadar eski geleneklerini muhafaza etmişlerdir. Orta Asya ve Türk kültür tarihi uzmanı olan ve Anadolu'da göçerler arasında incelemeler yapan Prof. Jean-Paul Roux'un ifadesine göre (1998: 33), ritüel savaşları, düşman ölümlerinin mezardan çıkarılıp yakılması, şehzadelerin boğdurulması, başlık üzerine tüy takılması gibi eski dine ait gelenekler, Müslüman Türkler tarafından bir tepki almadan yeni dinlerinde de devam ettirilmiştir. İslamiyet'ten önceki diğer inanç sistemlerinden alınan unsurların Türk kültürüyle kaynaşması sonucunda mitolojik motif ve kavramların bir kısmı devamlılık teşkil etmiş, din değiştirmiş olsalar da Türk toplulukları inanç bağlamında eski mitolojik tasavvurlara bir dereceye kadar bağlı kalmışlardır.

Türk topluluklarına benzer şekilde Rus halkları arasında da semavi dine geçiş aşamasında geçmişten gelen pagan izlerini tamamen silmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Dağınık prenslikler halinde yaşayan kabilelerin 10. yüzyılda birleşip merkezileşmesi ile Ortodoksluğu benimsemesi arasında çok kısa bir zaman diliminin olması nedeniyle Rus mitolojisinde gerçek anlamda bir yukarı tanrı panteonu oluşmamıştır. Özellikle yazılı edebiyatın Hristiyanlığın kabulünden sonra gelişmesi ve yazı dili olarak Kilise Slavcasının benimsenmesi nedeniyle pagan dönemlere ait mit ve efsaneler daha önceden yazılı kayıt altına alınamamış, Kilise Slavcası ile yazılanlar ise ağırlıklı olarak Ortodoksluğu yayma çabasıyla yeni yorumlar katılarak orijinal halinden uzaklaştırılmıştır. Kadim Rusya'da tek tanrılı dinden önce pagan anlayış hem üst düzey yönetici olan prensler hem de sıradan halk için aynı iken, Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra oluşan sınıf farkı ve eşit olmayan şartlar nedeniyle yeni inanç sisteminin uygulamalarında uzunca bir süre farklılık yaşanmıştır. Bunun sonucunda üst düzey sınıf yeni dinin geleneklerini uygularken, köylüler ve sıradan halk eski pagan geleneklerine sıkı sıkıya ve çok uzun bir süre bağlı kalmıştır. Böylece Rusya'da düalist inanç sistemi girift bir yapı şeklinde varlığını sürdürmüştür. Hristiyanlıkla beraber geleneksel tarım takvimine yeni günler ve yeni özellikler eklenmiş, eski ve yeni ritüeller

birbiri içine geçerek yeni bir anlayışla uygulanmıştır. Örneğin, ürünün ve bereketin artırılması amacıyla ilkbaharda ilk hayvan sürüsünün güdülmesi sırasında yapılan pagan ayinlere bir Hristiyan geleneği olan mumlar ve ikonlar eşlik etmeye başlamış; iyi ve yeterli av elde edebilmek için orman iyisine sunulan kurbanlara paskalya yumurtası da eklenmiştir (Kapitsa 2005: 7-8). Buna benzer uygulamalar hâlâ günümüzde de sürdürülmektedir.

Tanrı, Doğa, İye ve Kült Kavramları

Türklerde tanrı tasavvuru Gök Tanrı'nın yanı sıra Yer Tanrı ve tanrısal nitelikler taşıyan ruhlarla ilişkilidir. Gök Tanrı kültürünün, tek tanrılı dine geçiş aşamasında Tanrı kavramının yerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Mitolojik sistemin temelinde, pagan kişinin kendisi ve yakın çevresi hakkındaki tasavvurları yatar. Tabiat ise tüm bilinmezliğiyle evrensel bir olgu olarak bütün mitolojik sistemler içinde kendisine karşı korku, saygı ve dini bağımlılık duygusu uyandıran en önemli unsur olmuştur. Pagan toplulukların çoğu, doğaya ve evrene ilişkin tüm bilinmezlikleri tanrılaştırmıştır. Çeşitli Türk boyları bazı tabiat unsurlarını tanrı olarak betimlerken, bazılarını tanrıdan daha aşağıda saydıkları iyi ve kötü ruhlar şeklinde gruplandırmıştır. Tanrıların ve ruhların isimleri ve işlevleri çeşitli Türk halklarına göre bir takım farklılıklar gösterse de ortak paydada hepsinin insan yaşamını yönlendirdiğine, bereketi etkilediğine, korku ya da hastalık saldırdığına, gökte, yerde ya da yeraltında yaşadığına inanılmıştır. Gök Tanrının, insanın erişemeyeceği uzaklık olan gökyüzünde yaşadığına inanılır. Ona dua edilir ve sunuda bulunulur. Ailenin, soyun, bereketin, kısacası tüm yaşamın yönlendiricisi olarak kabul edilen Gök Tanrı, bütün Türklerin ana kültü olarak kabul edilmiştir (Bayat 2015: 215).

Çok katlı olarak tasavvur edilen gökyüzünün her katında Gök Tanrı dışında ruh ya da kutsal kabul edilen başka tanrıların da yaşadığına inanılır. İyiliğin sembolü olup, iyi olan her şeyi yarattığına inanılan Ülgen bunların en önemlisidir. Erlik ise tüm kötülüklerin yaratıcısıdır. Aşağı dünyanın hâkimi olan Erlik, insanlara felaket ve hastalık getirir. Türk mitolojisinde gökyüzü, orta dünya ve aşağı dünya tanrıları dışında, başlangıçtan beri mevcut olduğuna inanılan ruhlarla sonradan yaratıldığına inanılan ruhlardan oluşan iki kategori mevcuttur. Bunlar da kendi aralarında iyi/temiz ruhlar ve kötü/kara ruhlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zamanla bu ruhların ve hatta tanrıların somutlaştırıldığı, antropomorfik özellikler eklenerek kişileştirildiği görülür.

Rus mitolojisinde ise pagan tanrılarla ilgili bilgiler, birbirinden kopuk ve bağımsız kaynakların derlenmesiyle oluşturulabilmiştir. Buna göre çok geniş topraklara dağılması ve birbirinden bağımsız yaşamaları nedeniyle her kabile kendi tanrısını yaratmış ve kendi geleneğiyle ona tapmıştır. Her ne kadar Slavların çok tanrılı panteonundan söz edilse de kabul edilen genel görüş, yaratıcının tek olmasıdır. Bütün dünyayı ve evreni yaratan tek bir tanrının, düzeni devam ettirebilme adına yardımcı tanrıları, ruhları ve koruyucu iyeleri yarattığı kabul edilir. Rus mitolojisindeki hiyerarşi sistemi, gökyüzü tanrıları, yeryüzü varlıkları ve yer altı ruhları olmak üzere üç bölüme ayrılabilir. Gökyüzü tanrıları da kendi içlerinde yukarı yerüstü ve aşağı yerüstü tanrıları olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Yukarı yerüstü tanrıları, hava ve doğa olaylarını düzenlemek, toplum içinde ve dışında uyumu sağlamak, askeri düzeni temsil etmek, ürünlerin bereketini ve doğurganlığı devam ettirmek gibi görevleri üstlenirken, aşağı yerüstü tanrıları tabiatı

temsil eden varlıklarla ataların ruhundan oluşur. Bunların dışında yeryüzüne ve yeraltına ait olan iyi ve kötü ruhlar ve iyeler mevcuttur. Bunlara zamanla zoomorfik ve antropomorfik özellikler kazandırılmıştır.

Hem Türklerin hem de Rusların mitik dünyasında, insanların çoğu zaman koruyucu iyelerle, iyi ve kötü ruhlarla iç içe yaşadıklarına inanıldığı için onlara saygı duyulmuş, bulunduğu yerler temiz tutulmaya çalışılmış, yılın belli dönemlerinde törenler yapılarak sunularda bulunulmuş ve onları kızdırmamaya gayret gösterilmiştir. Her iki toplumun da arkaik inanç sistemi ve buna bağlı uygulamaları, kişilerin bakir doğayla yakın ilişkisi üzerine kurulmuştur. Buradan yola çıkarak Türk ve Rus mitoloji sistemlerinin, kendilerine komşu olan uluslarda görüldüğünün aksine, soyut kavramlardan değil doğanın kendisinden oluşturulduğu sonucuna varılabilir.

Henüz sırrına erişilemeyen ve bu nedenle hem korkulan hem de saygı duyulan doğa güçleri karşısında mitolojilerde iye ve kült kavramı oluşturulmuştur. İlkel dönemlerde zorlu doğa koşullarıyla savaşıyor insan için en önemli amaç, soyu sürdürmek, hastalıklardan, ölümden, kıtlıktan, doğal afetlerden ve kuraklıktan korunmak, toplumsal düzeni devam ettirmek, doğurganlığı ve bereketi sağlamaktır. Bu amaçla hem Türk hem de Rus mitolojilerinde doğayı ve evreni oluşturan öğelere bir takım ruhsal özellikler atfedilmiş, kutsiyet kazandırılmış, kurbanlar sunulmuş, yasaklar oluşturulmuş, ayinler yapılmış ve ayrıca cansız nesnelerin de bir ruhu olduğuna inanılmıştır. Hem toplumun hem de doğanın ahenginin devam ettirilmesi için doğa olaylarına hâkim olduğuna inanılan iyi ve kötü ruhlara saygı duyulmuş, kurban ve sunularla onları mutlu etmeye ve sakin tutmaya çalışılmış, böylece kült kavramı doğmuştur. Ateşe, suya, ağaca, toprağa, havaya, taşta, dağa ve doğadaki diğer unsurlara duyulan saygı ve ihtiyaçtan dolayı her biri kült kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu süreçte şimşek çakması, yıldırım düşmesi, rüzgâr uğultusu, ay ve güneş tutulmaları gibi sırrı çözülemeyen ve tehlikeli görülen birtakım doğa güçleri ise kişileştirilerek tinsel varlıklara dönüştürülmüş, koruyucu iyeler yanında bazı demonik varlıklara dönüştürülen ruhların varlığına inanılmıştır.

Türk ve Rus mitolojilerinde atalar kültü de önemli bir yer tutmaktadır. Soyun devamını sağlamaları, bazı toplumsal kuralları belirlemiş olmaları ve düzeni sağlamaları nedeniyle atalara ve onların ruhlarına özel bir önem verilmiştir. İye kültünden farklı olarak atalar kültü daha çok öteki dünya ile ilişkilendirilmiştir. Eski Türk toplulukları kendilerine ata bildikleri kişiler için büyük mezarlar yapmış ve ölenlerin ruhlarına büyük saygı duymuştur. Türk topluluklarının özellikle sonbahar mevsiminde ataların ruhlarına kurban sunduğu bilinmektedir. Kurbanların çoğu, ataların ruhlarının bulunduğu inanılan ata mağaralarında sunulmuştur (Bayat 2015: 210). Kurban sunmada amaç, toplumsal düzeni korumak, herkesi bir araya toplayarak birlik ve beraberliği sağlamak, doğanın ahengini ve enerjisini korumaya çalışmaktır. Rus mitolojisine göre ortak dünya düzeni, insanların dünyasıyla öteki dünya arasındaki dengenin korunmasıyla sağlanabilir. Eceliyle yani doğanın ahengini bozmadan, vadesinde ölenlerin ruhları kutsal sayılır ve atalar ruhu olarak kabul edilen bu saygın ruhlar için yılda bir kere anma ayini düzenlenir.

Ölüm ve Öteki Dünya

Varoluşun iki uç noktası olan yaşam ve ölümün sırrına cevap arayışı bütün toplumların mitlerinde ve dinsel inanışlarında ortak paydayı oluşturur. İnsanoğlunun yaratılıştan itibaren üzerinde sürekli düşündüğü, egzistansiyel değer taşıyan ilk ve en önemli konulardan biri, ruh anlayışı ve ölümden sonraki hayat düşüncesidir. Ölümü hem doğal bir son olarak kabullenip hem de ölümsüz olmayı arzulamak, kişiler için belki de varoluşun en büyük paradoksudur. İnsanların evrensel anlamda ölüm olgusuna yaklaşımları kültürler, sosyal koşullar ve hatta tarihi dönemler arasında bazı değişikliklere uğramış olsa da, ne kadar basit düzeyde organize edilmiş olursa olsun yeryüzünde ruh düşüncesine, ölüm olgusuna ve ölüm ötesine değinmeyen hemen hemen hiçbir din, hiçbir inanış yoktur. Ruh ve ölüm düşüncesinin, insanlık tarihiyle çağdaş olduğu bir gerçektir. Bugün ölüm karşısında edindiğimiz tecrübelerin ya da toplum tarafından kabul görmüş inanış ve uygulamaların temelinde ise mitolojik tasavvurların izleri yatmaktadır. İkel insanın kendine özgü zihin yapısı, etrafındaki nesnelere ya da olayları kendisi gibi yaşayan ve bir ruha sahip olan varlıklar olarak algılaması esasına dayanmaktadır. Kadim dönemlerde tabiat, ilkel insan için en büyük merak ve korku kaynağıdır. İnsanlar doğanın sürekliliğini, değişmezliğini ve düzenli olarak tekrar edişini keşfederek kendisini tabiatla bütünleştirmiştir (Durkheim 2011: 105). Buna göre, gün doğumu, ayın evreleri ve mevsim döngüsü gibi sistematik olayları göz önünde bulundurarak doğanın sürekli kendini yenilemesini temel alan Türk ve Rus mitolojilerinde insanın da doğanın bir parçası olarak kendini yenilediği varsayılır ve dolayısıyla ölümden sonra öbür dünyada yaşanacak bir hayatın varlığı söz konusudur. Henüz semavi dinlerin olmadığı ilkel dönemlerden itibaren ölümlerle başlayan ve dünyadaki varoluşun farklı bir sistemle sürdürüldüğü başka bir dünyaya olan inanç, günümüzde de devam etmektedir. İnsanın hayattayken ayrılmaz bir parçası sayılan ve onu sadece uyurken, ağır bir hastalık esnasında ya da öldüğünde terk ettiğine inanılan ruh kavramı ise mitolojik sistemde bireyin yaşamsal uzantılarından biri olarak kabul edilir. Fiziksel ölümden sonra ruhun yaşamaya devam ettiğine, varlığını farklı şekillere bürünerek sürdürdüğüne inanılır (Baranovskaya 2007: 27).

Ölüm ve öbür dünya hakkındaki tasavvurlar Türk ve Rus mitolojik sistemlerinde hastalığa ve ölüme sebep olduğu düşünülen kötü ruhlarla ilişkilendirilmiştir. Modern dünyamızdaki kabullenmelerden farklı olarak ilkel kabileler, bireyin gençliğini ve gücünü önemsemiş, hasta ve yaşlıların ya da doğal olmayan yollarla ölen kişilerin kötü ruhlar tarafından lanetlendiğine inanmıştır. İkel mantıkta ruhun bedenle eş sayılmasından dolayı, beden yaşlanırken ruhun da yaşlanacağı varsayılır ve yaşlılıkta ortaya çıkacak fiziki bozulmaların ruhta da görülmesini engellemek amacıyla kişi belli bir yaşta ölüme terk edilir. Böylece ruh, bedenden uzaklaştırılır ve bir süre sonra daha genç bir bedene nakledileceğine inanılır. Türk ve Rus pagan kabilelerinde en büyük amaç, ruhun bedeni terk edeceği o kaçınılmaz anı bir süre daha erteleyebilmek için sürekli hastalıkların tehdidi altında bulunan yaşamın korunmasıdır. Bu nedendir ki Orta Asya Türkleri arasında şamanı tanımlamak üzere kullanılan terimlerden biri *şifacı*dır (Roux 1999: 28; Gömeç 2006: 109). Pagan Ruslarda ise bu görevi büyücüler ya da otacılar üstlenmiştir. Savaşçı bir millet olan Türklerin hastalıkla ya da yaşlanmayla gelen ölümlere sıcak bakmadığı ve savaş meydanlarında ya da düşmanla mücadele anında ölmeyi üstün gördükleri bilinmektedir (Bayat 2015: 326). Bu nedenle Buryatlar ya da Yakutlar gibi bazı Türk boylarında insanlar, gelecekte tükenmeden ve güçsüz düşmeden önlem

alarak henüz tüm güçlere sahipken intihar etmeyi ya da kendilerini bir yakınlarına öldürtmeyi yeğlemişlerdir çünkü doğal ölüm evlatlar için utanç kaynağı sayılmıştır. Ayrıca bedenün güçsüzlüğünün ruha da iletildiğine inanılır. Yaşlıları iri parçalar halinde kuyruk yağı yedirerek öldürme geleneği, geçmişte Hakaslar da dahil olmak üzere pek çok Türk boyunda yaygındır (Lvova vd. 2013: 75). Bununla birlikte yaşlılara ve yaşlılığa karşı bu tutumun tam tersi olarak aile büyüklerinin el üstünde tutulduğu durumlar da söz konusudur. Türk dünyası uzmanlarından Jean-Paul Roux'un (1999: 74) da belirttiği gibi, yaşlılık korkusu aşıldığı zaman yaşlılara büyük saygı duyulmaya başlanmıştır. Örneğin, Kimaklar arasında, bir hastalığı ya da görünür bir sakatlığı olmadığı durumlarda yaşlılara büyük saygı duyulmaktadır. Benzer bir tutuma kadim Rus toplulukları arasında da rastlanmaktadır. Yaşlılığa ve hayat tecrübesine bir yandan saygı duyulurken, bir yandan da yaşlı kimselerin gönüllü olarak ölümü seçmeleri yadırganmaz çünkü ruhun başka bir formda yaşayacağına inanılır. Yaşlıları kurban etme ritüeli, tarım takvimin başı olan Mart ayında yapılır. Bunun nedeni, hem tarlada çalışacak kol gücüne olan ihtiyaç hem de elde edilecek kısıtlı miktardaki değerli mahsulün genç nesle paylaşılma ihtiyacıdır. Zamanla bu ritüel, dini gelenek bağlamında hayvan kurban etmeye evrilmiştir.

Ölüm Sebepleri

Türk ve Rus mitolojilerinde insanların ölümünün iki şekilde gerçekleştiğine inanılır. Fuzuli Bayat'ın (2015: 333) belirttiğine göre, Altay Türklerinde vakitsiz ölüm, yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik'in aç gözlülüğü yüzünden gelir. Ecel olarak bilinen vakti gelmiş ölüm ise Erlik ile Ülgen'in ortaklaşa aldığı karar sonucunda gelir ve bundan kurtulmak mümkün olmaz. Benzer şekilde, pagan Rus ve diğer doğu Slav kabileleri arasında yaygın olan inanca göre de iki tür ölüm vardır. İlk gruba girenler, eceliyle yani yaşlanarak ölenlerdir. Eceliyle ölenlere saygı gösterilir ve bu kişilerin ruhları toplum tarafından *ana-baba*, *dede* ya da *ata* olarak adlandırılır. Bu saygın ruhlar için yılda birkaç kere anma töreni düzenlenir. *Ataları ısıtma* adı verilen bu ritüellerde ataların ruhları ile iletişim kurmak üzere ateş yakılır. Günümüzde bu gelenek, yemek piştikten sonra ocağa atılan fazladan birkaç odunla ateşin beslenmesi şeklinde devam etmektedir. Rus mitolojik sisteminde ölüm şekline göre ikinci gruba girenler ise eceliyle ölmeyip kazayla, intihar ederek, boğularak, donarak, ormanda kaybolarak ya da aşırı içki içerek ölenlerdir. Ölü doğan bebekler, evlenmeden ve çocuk doğurmadan yani arkasında bir nesil bırakmadan ölenler ve ayrıca cadı ya da büyücü olarak bilinen kimseler de bu gruba dahildir. Bu kişilerin ruhlarının demonolojik karakter kazanmasının nedeni, beden ile ruh arasındaki bağın vadesinden önce kopmasıyla açıklanır. Pagan kişinin düşüncesine göre, kazayla da olsa kişi, yazgısından önce öldüğü için toprak onu kabul etmeyecek ve kötü ruhlar toplum için tehlike yaratacaktır. Bu ruhlar, ölen kişinin normalde yaşaması gereken süre kadar yeryüzünde kalacaktır. Rus mitolojisindeki inanışa göre doğal afetlerde, salgın hastalıklarda ya da herhangi bir sebeple vadesinden önce ölen kişiler, normal hayat döngüsüne katılmadıkları için doğanın ahengini ve enerjisini olumsuz yönde etkilerler. Bu nedenle zamansız ölenlerin kafası ya da el ve ayakları kesilerek kavak dalından yapılan kazıklara saplanır ve metruk arazilere, dere yataklarına ya da insanların yaşamadığı uzak bölgelere atılır (Agapkina ve Petruhin 1995: 187).

Zaman zaman meydana gelen ay ve güneş tutulmaları, yıldız kaymaları, şimşek çakmaları ve şiddetli gök gürlemeleri gibi tabiat olayları, ilkel toplumların kavramlaştırmadan habersiz olmaları nedeniyle bir takım simgesel çağrışımlarla desteklenerek ölüm olgusuyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Hakaslar kasırgaları zamansız ölen kişilerin ruhları ya da ölüm sonrası gölgeleri olarak kabul ederler. Bu ruhlardan korunmak için kasırgaya tükürüp ondan değnek ve bıçaklarla korunmaya çalışırlar. Benzer bir inanış Altay Türkleri arasında da vardır. Güneşe ters yönde dönen bir toz kasırgası, ölen kişilerin ruhlarının harekete geçmesi şeklinde algılanır. Kasırganın eve yaklaşması ise kötüye işarettir (Lvova vd. 2013: 93). Kadim Rus kabileleri arasındaki inanışa göre ise kötü ruhlar, zamansız ölenlerin ruhlarını şiddetli fırtına ve kasırga eşliğinde alırlar. Bu nedenle kuvvetli bir fırtına estiğinde birinin intihar ettiği ya da bir büyücünün öldüğü düşünülür (Zabilin 2014: 283).

Ruh Anlayışı

Kişi öldükten sonra ruhunun ne yaptığı konusunda farklı betimlemeler vardır. Kadim Türk ve Rus inanışlarında ölümü algılama ve anlamlandırma biçiminin temel unsurunu ruh inancı oluşturur. Modern toplumların kolektif düşünce yapısına göre maddeyle hiçbir ilişkisi olmayan ruh, kişinin ölümünden sonra bedeni terk eder. Hatta modern düşüncede bireyin ölümü, beyinsel işlevlerin durmasıyla birlikte bilincin ortadan kalktığı ana dayanır. Dolayısıyla öznel bakımdan ölüm, sadece bilinçle ilişkilendirilmektedir. Beden çürüyüp giderken, ruh yaşamaya devam etmektedir (Schopenhauer 2014: 12). Oysa ilkel zihniyette ruh-beden ayrımı yoktur. Bunun nedeni, ilkel insanın bir varlıkta önemseydiği temel olgunun bir mevcudiyete yönelik olmasıdır. Ölüm olgusunun mitolojilerde çirkin ve yaşlı bir kadın, şeffaf vücutlu ve dişsiz bir insan, kanatlı bir çocuk ya da bir adam olarak kişileştirilmesi ve böylece somut bir varlığa büründürülmesi buna örnektir. Dolayısıyla ölümü var eden bu mevcudiyet, aslında zaten yaşam süresince özerk bir varlığa sahiptir. Pagan Rus mantığına göre insan, doğanın karşısında bir güç değil, onun bir parçasıdır. Doğada olup bitenler ile insanın yaşadıkları, uyumlu bir paralellik içindedir. Bu durumda kişinin kendisine yönelttiği soru “Ruh nedir?” gibi bir genelleme değil, “Benim ruhumda olan biten nedir?” sorusudur. Söz konusu durum, mitolojik şuurda ilkel insanın kendisini makrokozmostan ayrı bir varlık olarak kabul etmemesinden ileri gelmektedir.

İlkel zihniyette ruh, modern dünyada kabul edilen manevi ruhtan oldukça farklıdır ve konumu, ruh ile madde arasında ortada bir yerdedir (Roux 1999: 110). Ruh, insanlarla aynı isteklere ve aynı arzulara sahiptir ve daha önceden tanıdığı kimselere beslediği hislere uygun olarak kişiye yardım edebilir ya da zarar verebilir. Sahip olduğu doğa, ruhu hem çok kıymetli bir yardımcıya hem de korkunç bir düşmana dönüştürebilir. Söz konusu ruh, içinde barındığı bedeni her türlü rahatsızlığa maruz bırakabilir ya da bedenin canlılığını artırabilir. Bu özellikleri sayesinde sırları çözülemeyen her türlü olay, sebebi bilinmeyen her türlü hastalık, ruhların tesiriyle açıklanma imkânı bulur. Hastalığın ve sağlığın ve ayrıca her türlü iyi ve kötü olayın kontrolü ruhların elinde sayıldığı için de ruhları kızdırmamak ya da ihtiyaçlarını karşılamak adına kurban sunma, dua etme gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır (Durkheim 2011: 76-77). Türk ve Rus mitolojik sisteminde ruh hakkındaki görüşler paralellik göstermektedir. Her iki kabullenmede de ruh kavramında *insanın ikizi* inancı benzerlik gösterir. Leonid Potapov (2012: 54), insanın bireysel ikizi inancının, tıpkı doğa gibi

insanın da kendine has döngüsüyle ilişkilendirildiğini belirtir. Buna göre, her insanın hayatı kişi daha doğmadan dünyanın gök kısmında başlar. Oradan Tanrı tarafından somutlaşmış şekilde yeryüzüne gönderilir. Kayan bir yıldız, güneş ışını¹ ya da bir ağaçta yaprak olarak sallanan cenin, Tanrının üflemesiyle evin bacasından ocağa ve oradan da ana rahmine düşer. Bundan sonra insanın rahim içi hayatı başlar.² Dünyaya gelişinin ilk belirtisi olan *tın*³ ile birlikte ise gerçek yaşam başlar. İnsan büyüdükçe, ölünceye kadar onun bedeninde kalacağına inanılan ikizi de büyür. Öldükten sonra ikiz, ya Tanrıya geri döner ya da ölümler dünyasına göç eder. Rus mitolojisine göre ise henüz doğmamış insanların ruhları Tanrı tarafından muhafaza edilir. Tanrı, ruhu insana ana karnındayken gönderdiği an, bebek hareket etmeye başlar. Bebek, ruhu aldığı zaman gökyüzünde yeni bir yıldız⁴ parlar. Bebek büyüdükçe ruhu da büyür. Ruh, kişinin ömür boyu yediği yemeklerin buharından beslenir. Ruh, bedeni tamamen terk edince kişi de ölür. Bedeni terk eden ruh, yeme, içme, üşüme, hareket etme gibi insani özelliklerini devam ettirir (Levkiyevskaya 2000: 161-165).

Hem Türk hem de Rus kabilelerinde ruhun, kişinin ölümünden sonra da yaşadığına inanılır. Buna göre ruh, bedenden ayrılırken rüzgâr, duman, buhar, kelebek, sinek ya da kuş şeklini alır. Bu tasavvurların temelinde, insan doğasını tabiatla bütünleştirmeye ve insanı kozmosla uyumlu hale getirmeye çalışan toplumsal bilinç yatmaktadır. Ölüm, ruhun bedenden ayrılması olarak açıklansa da bu ayrılma kendiliğinden olmaz. Daha önceden ölmüş olanların ruhları buna neden olur. Türk mitolojik sistemine göre ölen, bedendir. Can ise ölümsüzdür; tenden tam anlamıyla bağımsızdır (Bayat 2015: 334). Anadolu halklarının tasavvurunda ruh, kişinin hem hayattayken hem de ölümünden sonra yaşamasını sağlayan uçucu bir tözdür. *Ruh* ve *can* kavramlarının genellikle birbiriyle aynı anlamda kullanılması, kişinin yaşam enerjisinin bu töze bağlı olduğunun kabulüyle ilişkilendirilir (Örnek 1971: 61).

Ruşçada *ruh* anlamına gelen sözcük, kişinin iç dünyasını, manevi ve psikolojik yönünü ifade eder. Rus araştırmacıların Eski Slav dilinde mevcut olan bu sözcüğün etimolojisi üzerine yaptığı çalışmalar, *ruh* ve *soluk alma* kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır⁵. Ruh bir bakıma insanın iç dünyasının yer aldığı kısımdır. Ruhun özü ise candır. Can, ruhu var eden ancak varlığını onun sınırları dışında sürdüren özdür. Pagan Rus inancına göre, yaşayan bedendeki ruh kavramı ile ölü bir bedendeki ruh arasında antropolojik ve kozmolojik alan açısından fark vardır. Antropolojik alan olarak kabul ettiğimiz yaşayan bir bedene ruh, kişinin doğumuyla birlikte girer ve uyku, bayılma ya da ağır hastalık durumları dışında asla bedeni tamamen terk etmez. Geri dönmek üzere terk ettiği an, ölüm gerçekleşmiş demektir. Kozmolojik alan açısından ise ölen bedenden ayrılan ruhun yeryüzünde, öbür dünyada ya da iki dünya arasında yaşadığına inanılır. Bu alan, aynı zamanda ruhun bedenden ayrılıp ölü gömme merasimleri aracılığıyla öteki dünyaya gidiş yolunu, anma ritüellerinde yeryüzünde kalış sürelerini, öbür dünyaya kabul edilme ve yerinin belirlenmesi aşamasındaki bekleme sürelerini, ölen kişinin ruhunun yakınlarını ve evini görmek üzere yeryüzüne yaptığı periyodik ziyaretleri, demonolojik varlık olarak bir cisme bürünme aşamalarını da kapsar (Tolstaya 2000: 52-53). Rus inanç sisteminin farklı gelişim evrelerinde, ruh kavramının da farklı tasavvurları ortaya çıkar. Yaygın olan mitolojik bilgiye göre, kadim Ruslar ruhu önce hava, buhar, duman, rüzgâr gibi gözle görülemeyen ama hissedilen

bir varlık olarak kabul etmiş, zamanla ruhu cisimlendirme ihtiyacı duyarak kuş, sinek, kelebek, arı gibi zoomorfik özellikler kazandırmış ve son olarak da antropomorfik nitelikler vererek iyi ve kötü insan karakterleri yaratmıştır.

Ruh, hem Türk hem de Rus inanışlarında insan bedenindeki diğer organlardan farklı olarak yer değiştirebilir⁶ ve hatta bir süreliğine bedeni terk edebilir. İlkel düşüncede ruh, içinde bulunduğu bedenden kısmen bağımsız olsa da bedenden tamamen ayrılamayacak kadar onunla bütünleşmiştir. Belli organlar ruhun ikamet yeri, onun dış görünüşü ya da fiziki tezahürü olarak kabul edilir. Bir güç oluşturması şartıyla, insan bedenindeki her şey ruh olabilir. Öz, tüm vücudu kapsar niteliktedir. Eski Türk toplulukları arasında ruhun böbrekte, kanda, kemikte, iskelette ya da kalpte bulunduğu inanılır. Moğollar ise ruhun sabit durmayıp bedende sürekli dolaştığına inanırlar. Bu inanç, tabii olmayan yollardan gelen ölümü anlamlandırma çabasıyla ilişkilidir. Buna göre ruhun o anda bulunduğu uzuv, parmak kesilmesi gibi ufak bir yara bile olsa kişinin ölmesine neden olabilir (Harva 2014: 214). Kadim Rus toplulukları ise ruhun canlı bir varlık olarak insan bedeninin kalp, göğüs, karın bölgesi, kafa, karaciğer, kan, boğaz ya da sağ koltuk altında yaşadığına inanır. Bir diğer inanışa göre ise ruh, yaşamın ve hareket gücünün sembolü olarak, vücudun hareket eden herhangi bir organında bulunabilir. Bu durumda ruh, yürürken bacaklarda, konuşurken yüzde, kol gücüyle çalışırken ise ellerdedir. Sosyoloji uzmanı Uno Harva'nın (2014: 227) belirttiğine göre, Türk ve Moğol halklarının destanlarında, insan bedeninde yaşayan ve her fırsatta dışarı çıktığına inanılan ruhtan ayrı olarak bir de sürekli olarak insan bedeninin dışında yaşayan bir ruhtan söz edilir. Bu türden *çift ruha* sahip olma inancına eski Rus halkları arasında da rastlanır. Bu tür kişiler genelde demonolojik gruba dahil edilir ve şeytan-insan karışımı olduğuna inanılır.

Birbirinden ayrılmadığı düşünülen ruh ve beden birlikteliği, uyku esnasında kısmen sona erer. Organizmanın beyin faaliyetlerini yavaşlattığı, bir takım vücut salgılarını azalttığı, nefes alıp vermeyi, nabızı ve kalp atışlarını yavaşlattığı derin bir bilinçsizlik evresi olan uyku, ölüme en yakın deneyim olarak algılanır. Bu nedendir ki uyku, geçici ölüm olarak nitelendirilir. Rus inanç sistemine göre uyku esnasında ruhun *dolaşmaya*⁷ çıktığı düşünülür. Uyuyan kişiye dokunulduğunda ya da baş kısmı ayaklara gelecek şekilde döndürüldüğüne ruhun bedene geri giremeyeceğine inanılır. Uyku esnasında ruhun bedenden ayrıldığına dair inanç, kimi yörelerde sadece çift ruha sahip olanlara atfedilir. Kişi uyurken ruhunun ağzından, burnundan ve hatta kulaklarından sinek, küçük bir kanatlı böcek ya da kurtçuk/tırtıl şeklinde çıktığı ve dolaştıktan sonra yine çıktığı yerden geri girdiğine inanılır (Tolstaya 2000: 68). Gerek Rus gerekse Türk inanışlarına göre, dolaşmak için bedenden ayrılan bir ruh için en büyük tehlike, yolunu yitirip geri dönememesidir. Harva'nın (2014: 217-218) belirttiği gibi, dikkatsiz ve zeki olmayan bir ruh, kaybolduğunda kötü ruhların eline düşebilir, suya düşüp boğulabilir, uçsuz bucaksız bozkırın ya da bir ormanın derinliklerinde yitip gidebilir. Ruhlara yüklenen bu anlam, kişinin günlük yaşamda karşılaştığı tehlikelerle eşdeğerdedir. Her ruhun, sahip olduğu kişinin huyuna, zekâsına ve yeteneklerine sahip olduğuna inanıldığı için, ruhun bu zor durumlardan kurtulması da onun yeteneğine bağlıdır. Bu durumda zeki bir ruh, tehlikelerle baş edebilmek için ağaç dalları arasına ya da bir hayvan postuna gizlenmesini bilir. Hatta ruhlar için en güvenilir yer, içinde ateş yanmakta olan bir ocağın civarındır. Ateş kültünün öneminden dolayı ateş ruhunun

kıvılcımlarla kötü ruhları civardan uzaklaştıracağına ve kendisine sığınan bu ruhu koruyacağına inanılır. Ruhu *dolaşmaya* çıkan kişi ise gün geçtikçe sararıp solmaya, gücünü ve neşesini kaybetmeye başlar. Ruh, bedene dönmediği sürece hastanın durumu ağırlaşır. Üstelik uzun süre beden dışında dolaşmakta olan ruh, bir süre sonra vahşileşip sahibinin hasta bedenine geri dönmek istemeyebilir. Ruhun bedene dönmesi ve hastanın iyileşmesi, ruhun ne durumda geri döneceğiyle ilişkilidir. Sonuçta ruh ve beden o kadar sıkı ilişki içindedir ki ruhun tüm yaşadıkları, beden tarafından da hissedilir. İnsanların uyurken ya da bilinçsiz bir şekilde hasta yatarken sayıklamaları, konuşmaları ya da değişik sesler çıkarmaları, ruhun o anda yaşadıklarıyla ve bunların kişi tarafından hissedilmesiyle açıklanabilmektedir. Kayıp ruhları bulma ve geri getirip sahibine teslim etme görevi ise şamanlara yüklenmiştir.

Kadim Rus topluluklarının da kayıp ruhlar konusunda Türk boylarıyla benzer inanışları vardır. Buna göre bayılma ve letarji durumlarında bedenden ayrılan ruh, öbür dünyaya gider, tanıdıklarını ziyaret eder, ortamı gözlemler. Ancak eninde sonunda onun oraya yanlılıkla ya da isim benzerliğinden dolayı geldiği anlaşılır ve bedenine geri gönderilir. Böylece bayılan kişi, ruhunun geri dönmesiyle ayılır; ancak bu durumda isim benzerliği olan diğer kişi, ölmeye mahkûmdur. Ruhu bedenden isteyerek ayırma işlemini sadece büyücüler gibi çift ruha sahip olanlar yapabilir. Ancak pagan Rusların inanışına göre ölümsüz olan ruh, bedeni tamamen terk ettikten sonra bile onun üzerindeki hâkimiyetine bir süre devam eder. Onları birbirine bağlayan bağlar zayıflamış olsa da henüz tamamen kopmamıştır. Ruh, bedeni bir defada terk edemeyecek kadar bedenine her tarafına yayılmıştır. Ruhun bedeni tamamen terk etmesi için bir dizi ritüelin tamamlanması gerekmektedir. Ruh, cenaze merasiminde, defin sırasında ve bundan sonraki kırk gün boyunca her şeyin usulünce yapılıp yapılmadığını kontrol eder. Ruhun bedenden ayrılması, tıpkı Türk inanışlarında olduğu gibi, kendiliğinden olmaz. Ruhu bedenden ayrılmaya zorlayanlar ve onu çağırınlar, önceden ölmüş kişilerin ruhlarıdır. Pagan Rus halkları arasındaki genel kabullenişe göre ruhun bedenden çıkış yolu, ağızdan verilen son nefestir. Erken dönemlerde ruhun buhar şeklinde tasavvur edilmesi, doğanın ölü sezonu sayılan ve Rus coğrafyasında oldukça uzun süren kış mevsiminde ölen bir kişinin ağzından buhar çıkmamasıyla bağlantılıdır (Baranovskaya 2007: 27). İnsandaki buhar/nefes, artık ruh olup bedeni terk etmiştir. Aynı şekilde ölü bedenine giderek soğuması, ilkel insanda vücudun içindeki ateşin söndüğü ve duman olarak bedeni terk ettiği fikrini doğurmuştur⁸. Bedenden ayrılan ruh, evin kapısından, bacasından ya da penceresinden göğe yükselir. Ölen kişinin ruhu bacadan çıkarken aynı yerden içeri ölümcül tehlikeler getiren şeytan ya da kötü ruhlara girebilir. Bu nedenle şimşek çaktığı ya da gök gürültüsünün fazla olduğu günlerde bacaların kapakları, pencereler ve tüm kapılar kapatılır ve böylece kötü ruhların eve girmesine engel olunur.

Kişi öldükten sonra ruhun bedende gereğinden fazla kalması durumunda kişinin demonik bir varlığa döneceği düşünülür ve ruhun bedenden ayrılıp ayrılmadığı kontrol edilir. Bunun için, ölen kişinin başucuna bir kap su konur ve su dalgalanırsa ruhun bedenden çıktığına inanılır. İnsan bedenindeyken ışık ve hava gibi elle tutulmaz, gözle görülmez soyut bir varlık olarak tasavvur edilen ruhun, bedenden ayrılır ayrılmaz geçici olarak sinek, kelebek, arı, kuş gibi canlı bir varlığa dönüşme tasavvuru hem Türk hem

de Rus inanışlarında mevcuttur. Halkbilim uzmanı Sedat Veyis Örnek (1971: 61), Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaptığı araştırmalarda, ölen kişinin ruhunun sineğe benzetildiğinden söz eder. Buna göre Ankara, Erzurum, Çankırı, Afyon, Sivas, Kayseri, İçel ve Datça gibi yerlerde benzer inanışın halen devam ettiğini bildirir. İçel ve Datça yöresinde, ölen kişinin ruhu yeşil kanatlı bir sinek olarak tasavvur edilir. Benzer olarak eski Rus geleneklerine göre de, kimi bölgelerde ölen ev sahibinin sinek ya da kuş⁹ kılığına girdiği düşünülür. Bu nedenle, ölen kişinin ilk gecesinde yaşlılar mezarın başında bir bardak ballı su ile nöbet tutarak ruhun sinek şeklinde görünmesini beklerler. Bu durumda ölünün başında uçuşan sinekler kovulmaz ve öldürülmez (Levkiyevskaya 2000: 163).

Tüm bu inanışlara rağmen ruhun ölü bedenden ayrıldıktan sonra bir hayvan bedeninde mi varlığını sürdürdüğü yoksa tamamen bağımsız bir varlığa mı dönüştüğü konusunda uzmanlar arasında ortak bir görüş birliğine varılamamıştır. Rus mitolojisine göre hayvanların bedeninde ruh yoktur. Aksi takdirde ölü insan bedeninden çıkan ruhun bir hayvan bedenine yerleşmesi, onu çift ruhlu ve dolayısıyla tehlikeli bir varlık haline getirirdi. Bunun dışında Rus halk inanışlarına göre vadesinden önce ölenlerin ruhları rüzgâr ve fırtına formu alır; puhu, kukumav, baykuş gibi gece kuşlarına ya da kedi ve köpek gibi bir hayvana dönüşür. Bu tasavvurlarda renk konusu da önemlidir. Günahkâr olanların ruhları siyah bir kediye, köpeğe, kargaya, kurda dönüşürken iyilik yapan insanların ruhlarının beyaz bir güvercine, ata ya da ineğe dönüştüğüne inanılır (Tolstaya 2000: 74). Ölü bedenden ayrılan ruh her ne görüntü alırsa alsın, ihtiyaçlarının insaninkilere benzediği düşünülür. Bu mantık çerçevesinde, ruh acıkabilir, susayabilir (sunular bunun için yapılır); üşüyebilir (ataları ısıtma ritüelleri bu amaçla yapılır); yorulup dinlenmek isteyebilir (Rus halk inancında tabuta ev denmesinin ve tabutun içine otlardan yapılmış bir *yastık* konmasının nedeni budur); karanlıktan korkabilir (mumlar bunun için yakılır ve tabuta pencere gibi bir delik açılır); hatırlanmadıklarında gücenip kızabilir (yıllık anma ritüelleri bunun için yapılır); gündelik hayatını sürdürmek isteyebilir (bunun için mezarlara ölen kişiye ait değnek, oyuncak, yemek kabı, çalgı aleti gibi kişisel nesnelere konur). Ruh aynı zamanda gölge¹⁰ ve ışık ile ilişkilendirilir. Kişi öldüğünde ruhu kırk güne kadar gölge şeklinde kalır, daha sonra ışığa dönüşür. Buna göre geceleri mezarlıkta ya da ormanda ışık gören kimselerin, ruhlar tarafından alınıp öbür dünyaya götürüleceğine inanılır (Loginov 1993: 111).

Ruh bir yansıma olarak evdeki aynada, sıvıyağ ya da su dolu bir kaptan ya da kuyudaki suyun yüzeyinde görülebilir. Bunun için ev sakinlerinden biri öldüğünde evdeki aynalar ters çevrilir, su ya da yağ dolu kapların kapakları kapalı tutulur, kuyuların üzeri örtülür. Ruhun kırk gün boyunca iki dünya arasında kaldığına ve sık sık evini ziyaret ettiğine inanılır. İlk üç gün, istediği kılıkta evin civarında gezinir. Evde kendisi için ayrılmış olan bal, ekmeğe, su ve tuz gibi yiyecekleri yer. Kendisi hakkında konuşulan her şeyi duyar ve herkesi görür. Bu nedenle ölüye saygı göstermek amacıyla cenaze evden çıkana kadar evde temizlik yapılmaz. Daha sonra ruh, dokuzuncu gün tekrar ortaya çıkar. Bunun için pencere önlerine ve sofraya kırk gün boyunca ruhun beslenmesi için her yemeğin ilk lokması ve suyun ilk bardağı konur. Bu gelenek, ruhu anmak için her yıldönümünde tekrarlanır. Pencere, Rus inanışlarında ruhun eve giriş-çıkış yeridir. Bu nedenle pencerenin dışına ruhun temizlenmesi için kırk gün boyunca bir havlu asılır ve havlunun hareket etmesinden ruhun geldiği anlaşılır.

Ruhun havlunun üzerinde dinlendiğine ya da gözyaşlarını havluya sildiğine inanılır. Kırkıncı gün, ruh artık geçici olarak yerleştiği hayvan bedeninden çıkıp bundan sonraki evi olacak öbür dünyaya kabul edilir. Artık beden bir organı olmaktan çıkıp tinsel bir oluşum kazanır. Ruh, kırkıncı günden sonra bir korku olgusundan çıkıp atalar kültürüne dahil olur. Eski Rus topluluklarında kırkıncı gün verilen anma yemeğinden sonra evde bulunan iki yaşlı kadın, ruhu uğurlamak için pencere önüne astıkları havluyu kapı eşiğinden geçirip sallayarak ruhu ait olduğu yere gönderirler. Kırkıncı güne kadar ruhun barınabileceği yerler olarak çatı arası, eşik kenarı, dörtyol ağzı, ağaç dalları, tarla sınırı, hendek, su kenarı gibi alanlar düşünülür. Özellikle ormanların bol ve sık olduğu Rus topraklarında ağaç, ruhun öteki dünyaya yapacağı yolculuğun en önemli noktası olarak kabul edilir. Birçok bölgede ölen kişinin ruhunun ağaçta ikamet ettiğine inanıldığı için mezarlıklardaki ağaçlara bir ip asılır ve böylece ruhun göğe daha rahat yükseleceği düşünülür. Zamansız ölenlerin ruhlarının barındıkları yerler ise köprü ya da taş altları, gıcırdayan ağaç dalları, nehir longuzlarıdır. Özellikle gıcırdayan ağaç dalları, acı çeken ve zamansız ölen genç kızların iniltileri olarak algılanır. Kırkıncı günün sonunda ruh, insan bedenindeki dar mekânından ucu bucağı belli olmayan öbür dünyadaki evine gider.

Eski Türk inançlarına göre ise insan öldükten sonra gölgesi kırk gün boyunca kasırga şeklinde dolanır. Ölen kişinin ruhunu beslemek amacıyla insanlar evden dışarı yiyecek bırakır. Defin töreninin üçüncü ve dokuzuncu günlerinde hazırlanan anma yemeği sırasında bu ruh gözle görülebilir. Bedenden yeni ayrılan ruh, dikkatsiz ve ardından izler bırakarak hareket etse de zamanla sessiz hareket etmeyi ve iz bırakmamayı öğrenir (Harva 2014: 217). Kırk güne kadar ruh evine gelebilir, bahçesinde dolaşabilir. Bedeni terk eden tın; sarı, mavi ya da beyaz renkli bir ipe dönüşür. Bu tasavvur, Türklerde nefesin insan bedenini güçlü bir ip gibi sarması ve eklemeleri güçlendirmesi inancıyla ilişkilidir. Evden bir kişi öldüğünde masaya bir bardak su konur. Tın, bedenden beyaz bir ip şeklinde çıkarak suya dalar. Ölen kişi iyi biri ise yukarıya doğru uçup gider, günahkâr ise aşağı doğru ilerler (Lvova vd. 2013: 93-94). Eski Türk inanışlarına göre ruhun ışık ve gölge ile ilişkilendirilmesi, Rus mitolojisindeki benzer özellikler gösterir. İnsanın yaşam belirtisi olan ışık, güneşin yansımaları olarak kabul edilir ve kişi öldüğünde onun için güneş parıltısı da biter. Mezarlıklarda ateş şeklinde yanan ışıklar, ölenlerin ruhuna benzetilir. Bu tasavvurda ışığın ve aydınlığın hayati öneminin algılanması yatmaktadır.

Ruhlarla İletişimin Aracıları: Şaman ve Büyücü

Türk ve Rus pagan zihniyetinde ruhlarla iletişim kurabilen şamanın ve büyücünün ortak özelliği, seçilmiş kişiler olmalarıdır. Bu kişiler hayata dönük ve olumlu eylemler gerçekleştirme niyetinde olup, toplumun güçlü kişilikleri olarak ortaya çıkarlar. Hastalığın teşhisi ve tedavisi, sırrı çözülemeyen olayların yorumlanması, gelecek hakkında bilgi edinme, ruhlar dünyasıyla iletişim kurma gibi ihtiyaç durumlarında Türk dünyasında şamana, Rus dünyasında ise büyücüye ya da otacıya başvurulur. Hastalığın yabancı bir ruh tarafından vücuda sokulduğuna ve tedavinin ancak bu ruhun dışarı çıkarılmasıyla mümkün olduğuna ve ayrıca ileriye dönük kehanetlerin ancak ruhlar tarafından açıklanacağına inanılan dönemlerde, fanilerle ruhlar dünyası arasında

iletişim kurma gereksinimine olan inanç, toplumda şamanlara ve büyücülere büyük önem verilmesine neden olmuştur.

Hem şamanın hem de büyücünün, olağanüstü güçlerini, sahip oldukları koruyucu ruhlardan aldığına inanılır. Bu ruhlar hastalığın tedavisinde ya da şamanın ve büyücünün diğer ruhları aramak üzere manevi anlamda uzak bölgelere gitmesinde ona eşlik ederler. Pagan zihniyette hastalığın kökeni ya vücuda giren kötü ruhlardır ya da insan bedeninden ikiz ruhunun çıkmasıdır. Her iki durumda da hastalığın tanısını şaman ve büyücü, kimi zaman da otacı koyar. Şaman, yardımcı ruhlarıyla iletişim kurabilmek için kendisini bir kuş ya da memeli hayvan görüntüsüne büründürecek tüy, kanat, pençe, gaga, post, tırnak, kemik, boynuz gibi hayvanlar âlemine ait uzuvları elbisesinin üzerine takar. Ayrıca astronomiye, bitki ve hayvan dünyasına ya da şamanın yardımcı ruhlarına ait resimlerle süslü bir davul/tef kullanır. Bunun dışında maske, ayna, kese, iğnelik, el yapımı kenevir ip, bakır çingirak, at kafalı bir değnek gibi nesnelere de faydalanır. Kendi söylediği nağmeler eşliğinde uçuş taklidiyle, hayvan gibi sürünerek ve zıplayarak ruhlarla olan mücadelesini bitkin düşünceye kadar çeşitli mimiklerle canlandırır (Roux 1998: 50).

Bir şaman, yardımcı ruhları olmadan şaman gücüne sahip olamaz ve hatta ölebilir bile (Şternberg 1936: 141). Yardımcı ruhlara sahip olmak ise zorlu bir süreç gerektirir. Hatta şamanlık yeteneği kimi zaman ağır bir yük gibidir. Bunun için şamanın fiziksel ve ruhsal açıdan çok güçlü bir iradeye sahip olması, katı bir perhiz yapması, soğuk suya dayanıklı olması, yardımcı ruhları göreceği ilk anı beklemesi gerekir. Yardımcı ruhlar kendisine ayı, kuş, yılan ya da geyik gibi bir hayvan kılığında görünür. Etnografların belirttiğine göre şaman, bilincini kaybederek sembolik olarak ölür ve saatlerce hareketsiz bir halde yatar. Bu esnada yardımcı ruhların onu öbür dünyaya götürdüğü ve ruhlar dünyasıyla tanıştığı farz edilir. Uyandığında, diğer bir deyişle dirildiğinde, şaman güçlü bir kişilik kazanır ve ruhsal aydınlanma yaşar (Hoppal 2015: 27-28). Şaman, sadece ayin sırasında, ruhlarla iletişim kurduğunda ve inisiyasyon anlarında kehanette bulunabilir; normal insana döndüğünde ise hiçbir şey bilmez ve ondan ruhlarla ilgili bir şey sorulmaz.

Altay Şamanizmi'nde ikizin uyku sırasında geri dönmemesiyle ilgili olaylara sıkça yer verilmiştir. Buna göre şaman, kendisine başvuran bir hastanın geri dönmeyen ikizini, ruh bulma ayini sırasında bulur. Ayin esnasında hastanın bulunduğu kulübeye sunu olarak çeşitli otların ateşiyle tütsülenmiş ve arındırılmış içkiler, bal, tütün ve ruhun sevdiği yiyecekler konur. Eğer hasta olan kişi bir çocuksa, bunların yanına oyuncak da eklenir. Ayine, hastanın yaş grubundan akrabaları ve arkadaşları katılır. Ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra şaman, tanrılara ve hastanın atalarına dua ederek onlardan yardım ister. Şaman, ayin sırasında çıktığı içsel yolculukta hastanın ikizini, onun bireysel özelliklerine göre tanır, ikiz ruhu yakalar ve tefine yerleştirir. Sonra tefe hızlıca vurarak ikizi hastanın sağ kulağına iter (Potapov 2012: 187). Sıradan insanlar kendi akrabalarının ikizlerini sadece rüyalarında görürken, şaman bir başkasının ikizini, kendi bedeninden çıkan ikizinin yardımıyla bulur. Hastanın ikizini arama ve yakalama esnasında şamanın karşısına tanıdığı ya da daha önceden arayıp da bulamadığı başıboş veya kötü ruhlar tarafından esir alınmış bir ikiz çıkarsa şaman onu sahibine sonradan geri vermek üzere yardımcı ruhlarına emanet eder. Her şamanın genel olarak koruyucu ve yardımcı olmak üzere iki gruba ayrılan ruhları vardır. Koruyucu

ruhlar tanrı Ülgen ve onun ruhlardır. Yardımcı ruhlar ise şamanın atalarının ruhları ve evrenin farklı bölgelerine yaptığı yolculuklar sırasında ona eşlik eden ruhlardır. Potapov'un (2012: 198) belirttiğine göre, şamanlar defin törenlerinde de önemli rol oynar. Definden sonra, ölen kişinin yakınlarıyla belli bir günde mezar başında buluşan şaman, ölüyü öbür dünyaya yolcu etme ayini düzenler ve ölen kişiyle bir konuşma yapar. Böylece ölü'nün ruhunun fani dünyadan/bedenden tamamen ayrılmasını sağlar; aksi takdirde ölen kişinin öbür dünyaya göç etmeyen ruhu, kötü bir varlığa dönüşerek yeryüzünde kalacaktır ve bu da tüm kabile için tehlike kaynağı olacaktır. Ölen kişiyle yapılması gereken konuşmayı şamandan başkası yapamaz. Aynı zamanda şaman, ölen kişinin ruhunu yolculuk boyunca bu ayin aracılığıyla kötü ruhlardan korur.

Rus mitolojisinde şamanın birebir karşılığı olmasa da onun benzer fonksiyonlarını üstlenen büyücü ve otacılar vardır. Ancak belirtmek gerekir ki, etnograf ve halkbilim uzmanlarının şaman hakkında güvenilir bilgiler edinme olanağı yanında pagan Rus kabilelerindeki büyücüler ve otacılar hakkında edinilen bilgiler sadece folklor ürünlerine dayanmaktan ibarettir. Bu nedenle kimi araştırmacılar büyücü ya da otacılar için *mitolojileştirilmiş kişilik* terimini kullanmaktadır çünkü bu kişiler hem geleneksel mitolojik özelliklerle hem de gerçek kişilik özellikleriyle harmanlanmıştır. Türkçeye *büyücü* olarak çevrilen *ведьма* [ved'ma] kelimesi, Rusçada *bilmek* anlamına gelen *ведать* [vedat'] fiilinden türemiş olup ister hastalık tedavi etsin, ister kehanette bulunsun, isterse kötülük yapsın, özel güçlere sahip kişiler için kullanılmaktadır. Büyücünün genelde erkek versiyonuna ise *колдун* [koldun] adı verilmektedir. *Otacı* ya da *şifacı* anlamına gelen *знахарь* [znahar'] kelimesi de yine *bilmek* anlamına gelen *знать* [znat'] fiilinden türemiştir. Tıpkı şaman gibi, büyücü ve otacıların da özel güçleri doğuştan gelir ve nesilden nesile aktarılır. Büyücü, sihirli güce kavuşmak için girdiği inisiyasyon ritüelinde köpek, yılan ya da kurbağa gibi bir hayvan tarafından simgesel olarak yutulur ve böylece büyücü, başkalarının bilmediğini *bilme* özelliği kazanır. Şamandan farklı olarak büyücülerin kamburluk, sağırılık, körlük gibi bazı fiziksel engelleri vardır ve bu engellerinden dolayı ruhlar dünyasıyla daha sıkı ilişkiler içinde olduklarına inanılır. Ayrıca yine şamandan farklı olarak büyücüler genelde olumsuz kişiliklerdir ve sıradan insanlara korku salarlar. İnsanlar büyücüden hem korkar hem de ona saygı duyarlar çünkü büyücüyü hem kötülüğün kaynağı hem de sorunların çözüm merkezi olarak görürler. Bir hastalıkla mücadele edenlerin ya da zor durumda kalanların ilk başvurduğu kişi otacıdır. Bazı durumlarda çok güçlü büyücülerin de şifa verdiğine inanılır. Otacılar, hastalığın tanısını koyduktan sonra çeşitli bitkiler ve büyülü sözler yardımıyla tedaviye başlarlar. Ruhlarla iletişimi ise daha çok büyücüler kurar. Büyücülerini diğer insanlardan ayıran en önemli özellik, iki gölgeye sahip olmalarıdır.

Şamanın yardımcı ruhlarından farklı olarak büyücünün yardımcıları antropomorfik özellikler taşır ve bunlar çoğu zaman bir çocuk, 60-70 santimetrelik minik bir cüce, bir savaşçı ya da toplumun önde gelen kişilerinden biri olabilir. Şaman gibi büyücüler de kendisine başvurulduğunda ayini geri çevirmezler. Şaman, yardımcı ruhlarıyla hiçbir çatışma yaşamaksızın iletişim kurarken, büyücü genelde kötü ruhların etkisi ve baskısı altındadır. Kötü ruhlar büyücüden kendilerine barınacak bir yer göstermesini, bir iş bulmasını ya da başkalarına sürekli kötülük yapmasını emrederler. Büyücü bu durumdan, yardımcı ruhlarına denizin dibindeki kumları sayma ya da elekle

su taşıma gibi sonu gelmez işler yükleyerek kurtulur (Haritonova 1999: 191). Barınak olarak ise onları bir kişinin bedenine yerleştirir. Böylece kişide hastalık baş gösterir ve kötü ruhlar kurbanın yaşamsal enerjisiyle beslenmeye başlarlar. Hıçkırık da pagan toplumda büyücünün insan bedenine yerleştirdiği bir hastalık sayılmıştır. İnanca göre kişi hıçkırığı sırada öbür dünya ile iletişim kurulur ve kişiye günahları hatırlatılır. Dolayısıyla, her tür hastalık, ruhlarla ilişkilendirilir. Büyücüler ruhlar dünyasıyla iletişim kurma, diğer bir deyişle iki dünya arasındaki sınırları geçme yeteneğiyle donatılmıştır. Pagan toplum, büyücünün ruhlarla ilişkisinin iyi olduğu durumlarda onu onaylar, aksi durumda ise büyücüye olumsuz nitelikler yükler.

Yaygın inanışa göre bir büyücü bilgisini ve yeteneğini bir başkasına aktarmadan ölemez ve çok acı çeker. Ecel anının uzun ve ıstıraplı olması, büyücünün işlediği günahlarla alakalıdır. Kötü ruhlar büyücüyü öldükten sonra da rahat bırakmaz ve toprak, büyücülerin bedenini kolay kolay kabul etmeyeceği için ruhları hiçbir zaman huzur bulmadan etrafta dolaşırlar. Ölen bir büyücünün cenazesi mezarlığa götürülürken geri dönüş yolunu bulamaması için birkaç kere olduğu yerde döndürülür ve kimi bölgelerde ruhun yürüyerek geri dönmesini engellemek amacıyla ölü bedeninin ayaklarındaki damarlar kesilir. Rusya'nın Saratov bölgesinde ise aynı amaçla ölü bedeninin ayak tabanı kesilir ve üzeri kılımlarla kaplanır. Büyücünün gömüldüğü mezarın civarında kuraklığın meydana geleceğine ve ürünlere zarar vereceğine inanıldığı için köyün ihtiyaçlarının geceleri büyücülerin mezarlarını sulama geleneği yerleşmiştir (Madlevskaya 2005: 555). Kötü ruhların etkisi altında olduğuna inanıldığı için genelde olumsuz nitelikler yüklenen büyücülerin aksine Türk halklarında şamana hem hayattayken hem de öldükten sonra saygı duyulur. Özellikle Lama inancının etkisinin fazla hissedildiği bölgelerde şamanlar öldükten sonra karaçam ağaçlarından yapılan masaya benzer kerevetlerin üzerinde defnedilir ve davulu, büyü aletleri ve kıyafetleri ağaç dallarına asılır. Şamanların dört direk üzerine yerleştirilen tabutlarda defnedilmesi geleneği kuzeyli Türk kökenli halklar arasında özellikle yaygındır. Geleneklere göre, bir şaman öldüğünde üç gün evde muhafaza edilir ve kendisinden yardım gören herkes onu uğurlamaya gelir. Buryat halkları arasında şamanın cesedini yakma geleneği vardır. Yakma töreni bittikten sonra cenaze alayına katılanlar şamanın ruhunu da davet ederek bir yemek ziyafeti verirler. Üç gün sonra cesedin yakıldığı yerden şamanın arta kalan kemikleri toplanır ve özel bir torbaya konur. Bu torba kalın bir çam ağacının gövdesinde bir oyukta muhafaza edilir ve yabancı birinin şamanın ruhunu rahatsız etmemesi için ağacın oyuğu özenle kapatılır. Harva'nın (2014: 246) belirttiğine göre bu tür kutsal şaman ağaçları bozkırların ortasında ve dağlarda hâlâ mevcuttur. Ancak daha sonraki dönemlerde Rus hükümetinin çıkardığı kanunlarla ölü yakma geleneği tamamen yasaklanmıştır. Her ne şekilde yapılırsa yapılsın defin gelenekleri, sırrı çözülemeyen ölüm sonrasına yolculuk aşamasında insanları bir araya toplama açısından sosyalleşmenin, dayanışmanın ve bütünleşmenin bir parçası olarak önem taşımaktadır.

Sonuç

Her kültürün mitolojisi kendi içinde yaratılış, türeyiş, evren, doğa olayları, ölüm ve ölüm sonrası gibi gizemini koruyan konulara açıklık getirmeye yönelik tasavvurlar içermektedir. İnsanoğlunun yakın çevreyi ve evreni algılamadaki benzer tepkilerinden dolayı pek çok mitoloji sisteminde bazı tasavvurlar ya da inanışlar benzerlik

gösterebilmektedir. Bu bağlamda Türk ve Rus mitolojilerinde de örtüşen noktaların ortak kabullenmelerin olması doğaldır. Hem Türk hem de Rus halklarının semavi dinleri kabul etmelerinden sonra mitolojik inanç düzeyinde büyük değişiklikler olmasına rağmen kimi tasavvurlar yeni anlamlar yüklenerek kısmen varlığını korumuştur. Bu çalışmada da üzerinde durulduğu gibi, Türklerin ve Rusların mitik dünyası soyut kavramlardan değil doğanın kendisinden oluşturulmuştur. Toplulukların bakir doğayla yakın ilişkisi, her iki kültürün de mitolojisini belirleyen unsur olmuştur. İkel dönemlerde sırrına erişilemeyen ve bu nedenle korkuyla karışık bir saygı duyulan doğa güçlerine bir takım ruhsal özellikler atfedilmiş, kurbanlar sunulmuş, yasaklar oluşturulmuş ve böylece her iki mitoloji sisteminde de benzer kült kavramları doğmuştur.

Kendi yaşamsal koşullarını belirlerken doğanın sürekli kendini yenilemesini temel alan Türk ve Rus mitolojilerinde insanın da kendini yenilediği var sayılır. Bundan dolayı ölümden sonra yaşanacak ikinci bir hayatın varlığı söz konusudur. Yaşam ve ölümün sırrına cevap arayışı yeryüzündeki hemen hemen bütün toplumların mitlerinde ve dinsel inanışlarında ortak paydayı oluşturur. Gücün, canlılığın ve bedensel bütünlüğün her şeyden üstün tutulduğu kadim dönemlerde, öteki dünyanın varlığına ve ruhların ölümsüzlüğüne olan inanç, insanların istenmeyen son olan ölümü elden geldiğince geciktirme arzusundan ya da çok sevdiği bir yakınının kaybı karşısında hissedilen duygusal boşluğu giderme ihtiyacından ileri gelmektedir. Yapılan ritüeller, sunular, kurbanlar ve ruhlarla iletişim kurma çabaları; hayatı uzatmaya, evrenin bir parçası olarak kalmaya, ölümü, hastalığı ve başarısızlığı önlemeye yönelik bir nevi savunma mekanizmalarıdır. Ölüm, ölüm sonrası ve ruhlar dünyasına ilişkin çeşitli tasavvurlarla, sınırlı bir metafizik kapsama sahip olan bu yaklaşım, hiçbir dinin reddetmediği ve günümüzde bile yansımalarını bulduğumuz özellikler taşımaktadır ve insanoğlunun doğanın döngüsüne dahil olma ve ona ayak uydurma çabasıyla açıklanabilir. Doğal olarak ilkel insan için yaşamın devam edebilmesi, grup hayatının sürekliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle önemli olan, birey değil toplumdur. Toplulukların varlıklarını devam ettirebilmeleri, onlara hayat veren güçlerin sürekliliğiyle sıkı ilişki içindedir. Söz konusu güç, bedene hayat veren öz yani ruhtur. Ölüm ise tüm varlıklar için doğal bir döngüdür. Türk ve Rus inanışlarında ölümü kabullenme, sırrını çözme ve anlamlandırma biçiminin temel unsurunu ruh inancı oluşturur. Ruhlarla iletişimi sağlayan kişi ise Türklerde şaman iken Ruslarda büyücü ya da otacıdır.

İkel Türk ve Rus topluluklarında ölü gömme törenleri ve gelenekleri, insanın öldükten sonra bile doğayla bağlarını koparmama ve yaşam döngüsüne dahil olma arzusu çerçevesinde şekillenmiştir. Türk ve Rus mitolojilerinde ölüm, kıyamet ve öbür dünya tezahürleri, ölümü anlamlandırma çabalarıyla oluşturulan kimi ritüel, gelenek ve inanışlar benzerlikler göstermektedir. Bu durum, farklı coğrafyalardaki toplumların sahip olduğu ortak evrensel dünya görüşünü ortaya çıkarmakta ve ayrıca bugün bile nedenini hiç düşünmeden devam ettirdiğimiz geleneklerin geriye dönük modelini çizmektedir.

NOTLAR

¹ Kimi Moğol ve Türk kökenli efsanelerde, Tanrı tarafından cenin gönderme aracı olarak en çok ışığa başvurulduğu görülür. Ayrıca güneş ışığının gökyüzüyle yeryüzünü bağlayan altın bir ip olarak tasavvur edilmesinin, bazı şaman karakterlerinin de temelini oluşturduğu var sayılmaktadır (Potapov 2012: 96).

² Jean-Paul Roux'un (1999: 137-139) belirttiğine göre, ruh ile plasenta arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Plasenta doğumdan sonra bedeni terk etmesine rağmen bu varlığa bağlı kalmayı sürdüren ruhun özünü oluşturur. Yakutlarda yeni doğan bebeğin babasının arkadaşlarıyla beraber plasentayı yeme geleneği, yeni doğanın ruhunu koruma amacını taşır.

³ Potapov'a göre (2012: 56) Andrey Anohin, *tın* terimini nefeste ve canlılıkta bütünleşen bedenini yaşayabilmesi durumu olarak ifade etmektedir. Tın, nefesten daha geniş bir anlam içerir ve bitki, hayvan ya da insanda hayat anlayışını ifade eder. Hem nefes hem de hayat anlamına gelir.

⁴ Yıldız, gökyüzünde ışık vermesi nedeniyle Rus halk inancında ateşin kıvılcımı olarak tasavvur edildiği için insan ruhu kimi zaman yıldıza benzetilir. Kayan bir yıldız ise parlaklığını kaybettiği için ölen kişilerin ruhuna benzetilir (Afanasyev 2005: 490).

⁵ Özellikle ağız ve deyim bilim çalışmalarında tespit edilen klişe kalıplar, ruh/kalp kavramıyla ilgili inanışları ve halkbilime ait kültürel konsept kodlarını pekiştirmektedir. Buna göre ruh, farklı şekillerde algılanabilir: 1) Vücudun bir organı gibi "ağrıyabilir", "titreyebilir"; bir madde gibi "kırılabilir", "koparılabilir"; 2) Öz için koruyucu bir kap gibidir, "derinliği", "köşeleri" vardır; "büyük", "hafif", "ağır", "yumuşak", "sert", "ince", "aydınlık" ya da "karanlık" olabilir; üzerine "keder, üzüntü" çökebilir; bir nesne gibi "teslim edilebilir", "verilebilir"; 3) Canlı bir varlık (ya da kalp/gönül) gibi "yerinden fırlayabilir", "sevinebilir", "duracak gibi olur", "ferahlayabilir", "donabilir", "yanabilir", "yaralanabilir", "ölebilir", "kalpsiz", "içli" ya da "içten" olabilir, "genç" ya da "yaşlı" olabilir, "gözleri görebilir" (gönül gözü) ya da "kör olabilir". Beden ve ruhun ancak bir bütün olarak bir arada olması durumunda kişinin yaşadığından söz edilebilir (Tolstaya 2000: 54-55).

⁶ Türkçe deyimlerde insan korktuğu zaman yüreği "ağızına gelirken", Rusçadaki deyimde göre insanın yüreği yerinden fırlayıp "topuğuna gider".

⁷ Ruhun dolaşmaya çıkmasıyla ilgili inanış, muhtemelen ikili ruh tasavvuruyla ilişkilidir. Buna göre ruhlardan biri, canlı varlığı ölmüş olandan ayırt eden nefes/canı, diğeri ise gölgeyi ifade etmektedir (Hoppal 2015: 15).

⁸ Ateş kültü doğrultusunda ruhun buhara ya da dumana dönüştüğüne inanıldığı dönemlerde cesetlerin yakılması doğru bulunmuş, böylece ruhun atalarına daha çabuk kavuşacağına inanılmıştır (Baranovskaya 2007: 27).

⁹ Ünlü halkbilim uzmanı Aleksandr Afanasyev'in belirttiğine göre (2005: 492-493), Rus mitolojik sisteminde kişinin bedensel değişimi, pagan kişinin yakın çevresinde gördüğü hayvanlar âlemiyle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, kanatsız doğan bir tırtılın metamorfoz sonucu değişime uğrayarak kanatlı bir kelebek olarak ölmesi ya da doğarken bir yumurta görünümünde olan kuşların ölümlerinde kanatlara sahip olması, Rus mitolojisinde insan ruhunun da kanatlı bir hayvana dönüşeceği fikrini çağrıştırmıştır.

¹⁰ Ölen kişinin bedensel varlığının zamanla görüntü olarak silikleşip sadece hatıralarda kalması nedeniyle pagan tasavvurda ruh, cisimsiz ve belirsiz bir gölge olarak kabul edilmiştir (Afanasyev 2005: 492).

KAYNAKÇA

AFANASYEV, A. N. (2005), *Mifologiya Drevney Rusi*, Moskva: Eksmo.

AGAPKINA, T. A. ve PETRUHİN, V. Ya. (1995), *Slavyanskaya Mifologiya*, Entsiklopedičeskiy Slovar, Moskva: Ellis Lak.

BARANOVSKAYA, P. V. (2007), "Fenomen čeloveka v yazıçeskih verovaniyah drevnih vostočnih slavyan: duşa i telo". *Filosofiya i sotsialniye nauki* (1). Belorusskiy Gosudarstvenniy Universitet, s. 26-32.

BAYAT, Fuzuli, (2015), *Türk Mitolojik Sistemi 1*, İstanbul: Ötüken.

DURKHEİM, Emile, (2011), *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (Çeviren: Fuat Aydın), Ankara: Eskiyeeni Yayınları.

- GÖMEÇ, Saadettin, (2006), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ.
- HARİTONOVA, V. İ. (1999), “Şamanskaya bolezn rossiyiskih koldunov”. *Materialı mejdunarodnogo kongressa “Şamanizm i iniye traditsionniye verovaniya i praktiki”* (5), Moskva: İnstitut etnologii i antropologii, s. 185-197.
- HOPPAL, M. (2015), *Şamanı – Kulturu – Znaki*, Tartu: ELM.
- LEVKİYEVSİKAYA, E. E. (2000), *Mifi russkogo naroda*, Moskva: Astrel-AST.
- LOGİNOV, K. K. (1933), *Semeyniye obryadı i verovaniya russkih Zaonejya*. Petrozavodsk.
- LVOVA, E. L., OKTYABRSKAYA, İ. V., SAGALAYEV, A. M., USMANOVA, M. S. (2013), *Güney Sibiryä Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, İnsan ve Toplum*, (Çeviren: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- MADLEVSKAYA, E. L. (2005), *Russkaya Mifologiya*, Sankt Peterburg: Midgard.
- ÖRNEK, S. Veyis, (1971), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniv. Bas.
- ROUX, Jean-Paul, (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul, (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı.
- SCHOPENHAUER, A. (2014), *Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği İle Olan İlişkisi*. (Çeviren: E. Yıldırım), İstanbul: Oda Yayınları.
- ŞTERNBERG, L. Ya. (1936), *Pervobitnaya Religiya v Svete Etnografii*, Leningrad: İzd. İnstituta narodov severa Tsik SSSR im. P.G.Smidoviça.
- TOLSTAYA, S. M. (2000), “Slavyanskiye mifologičeskiye predstavleniya o duşe”, *Slavyanskiy i balkanskiy folklor. Narodnaya demonologiya*, Moskva: İnstitut Slavyano Vedeniya, s. 52-95.
- ZABILİN, M. M. (2014), *Russkiy narod, ego obıçai, obryadı, predaniya, sueveriya i poeziya*, Moskva: İnstitut Russkoy Tsivilizatsii.